

SSCB Döneminden Günümüze Sibirya Grubu Türklerinin Yazı Dillerinin Kuruluşu ve Gelişimi

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ
TL1044 Kuzeydoğu Türk Lehçeleri Edebiyatı Tarihi

Dil planlaması terimi ilk kez Ulrich Weinreich tarafından ilk kez 1957 yılında Columbia Üniversitesi'nde verdiği bir seminerin adında kullanılmıştır. E. Haugen'in 1959'da yayımlanan Norveç'te dil planlaması dil standartlaşması üzerine makalesiyle terim bilimsel literatürde kullanılmıştır (Haugen 1972: 355).

Norveç'teki dil çatışmaları ile ilgili çalışmasında kullanmaya başladığı *dil planlaması* (İng.*language planning*) terimi 60'lı yıllarda daha çok **üçüncü dünya ülkelerinin ulusal dil meselelerinin sorunlarının araştırılması ve çözümlenmesi ile ilgili çalışmalar için** kullanılmıştır (Fishman 1974: 15; Şveytser-Nikol'ski 1978: 119; Meçkovskaya 2001: 199).

Devlet, devlet sınırları içinde varlığını sürdüren diller ile ilgili temel ilkeleri kabul eder ve belirli **bir dil planlaması** (*language planning*) çerçevesinde belirlediği politikayı hayata geçirir (Vahtin-Golovko 2004: 163).

Şveytser ve Nikol'ski dil planlamasının dil politikasından çok daha geniş bir kavram olduğunu, “**dile yönelik her türlü bilinçli ve amaçlı etkiyi**” kapsadığını belirtir.

Dil düzenlemesi bu tip resmî karakter taşıyan ya da taşımayan, kişiler ya da resmî organizasyonlar tarafından gerçekleştirilen bütün faaliyetleri kapsar (Haugen 1972; Şveytser-Nicol'ski 1978: 120).

E. Haugen **negatif ve pozitif dil planlamasından** söz eder.

Eski ya da ölü bir yazı dilinin kurallarının korunmasına, değişmeden kuşaktan kuşağa aktarılmasına yönelik olarak bütün kurallarının ortaya konması yönündeki çalışmaları, yani planlamanın geçmişe yönelik olarak yapılmasını **negatif dil planlaması**;

Daha çok 19. yüzyılda bir konuşma dilinin ya da yeterli görülmeyen canlı bir yazı diline yönelik uygulamalar ise **pozitif dil planlaması** olarak adlandırılmıştır (Haugen 1966: 4, 12).

J.A. Fishman'ın **“ulusal alanda bulunan dil sorunlarına örgütlü bir biçimde çözüm arama”** biçiminde tanımladığı **dil düzenlemesi** çok dilli bir ulusta herhangi birinin ya da birkaçının seçilerek **ölçünleştirilmesi** yanında dillerin üst ve alt değişkelerinin birleştirilmesi de dil düzenlemesi bağlamında ele alınan sorunlardır (İmer 1990: 155-156)

Bazı kaynaklar *dil düzenlemesi* ya da *dil planlamasını* (*language planning*) daha çok batıdaki çalışmalar için kullanırken ***dil inşası*** (*yazıkovoye stroitelstvo*) terimini Rusya ya da Sovyetler Birliğindeki uygulamalar için kullanırlar. Temelde her iki terim de aynı kavramı karşılar ve aynı süreçleri içerir (Vahtin-Golovko 2004: 167; Meçkovskaya 2000: 224).

SSCB'de ***dil inşası*** (Rus. *yazıkovoye stroitel'stvo*) terimi 20-30'lu yıllarda yazısız diller için alfabe ve yazının, ulusal terminolojinin oluşturulması, bu dillerde eğitim-öğretimin, basın-yayının ve resmî yazışmaların düzenlenmesi kastedilerek kullanılmaya başlanmıştır(Şveytser-Nikol'ski 1978: 119).

Şveytser ve Nikol'ski yapıcı özellik taşıyan dil politikalarını “*dil inşası*” ya da “*dil planlaması*” olarak adlandırılabileceğini belirtirler (Şveytser-Nikol'ski 1978: 125-126). Vahtin ve Golovko ***dil inşasını, dil planlaması sürecinin son aşaması olarak*** değerlendirir (Vahtin-Golovko 2004: 166-167).

Dil planlamasının iki boyutundan söz edilir:

- Yeni terimlerin kabulü, yazın ve dilbilgisi ile ilgili kuralların konması ya da değiştirilmesi, yazı sisteminin oluşturulması ya da yeni bir yazı sisteminin kabulü gibi konuları içeren **bütüncü planlaması** (İng. *corpus planning*);
- Dillerin birbirine karşı durumları, ilişkilerini belirleyen **konum planlaması** (İng. *status planning*). (Karam 1974: 112).

Ferguson'a göre bütüncü planlamasının;

- Dil için bir yazı sisteminin oluşturulması anlamına gelen **yazılaştırma** (İng. *graphization*);
- Söylem biçimlerinin ve söz varlığının geliştirilmesi anlamına gelen **çağcılaştırma** (İng. *modernisation*);
- Dilin bir türünün dil topluluğu tarafından bölgesel ve toplumsal türlerin üzerinde, dilin “en iyi” biçimi, ağızlarüstü norm olarak kabul edilmesi süreci olan **ölçünleşme** (İng. *standardization*) boyutları vardır (1968: 31).

Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarındaki dil inşası çalışmaları içinde yürütülen faaliyetler daha çok **bütüncü planlaması kavramına** dahil edilebilir.

Ölçünlü /Standart Dil, Yazı Dili, Edebi dil

Genellikle edebî dil, yazı dili ile aşağı yukarı aynı kavramı karşılamak üzere kullanılan **ölçünlü dil** toplumsal dilbilimi çalışmalarında dilin var oluş formlarından biri olarak kabul edilir.

- “Bir ulusal dilin ya da bir milletin dilinin çok işlevlilik, işlenmişlik ve ölçünleşmişlik bakımlarından ayırt edilen dilin var oluş formlarının en yükseği” (Bondaletov 1987: 48; Borgoyakova 2002: 42; İsayev 20003: 79)
- “Genel halk dilinin kültürel olarak işlenmiş biçimi” (Greçko 2003: 289;
- “Bir dilsel toplulukta bölgeler üstü anlaşma aracı olarak tanınıp benimsenen ve kurumlaşan dil türü” (İmer 1987: 218)

- Edebî dil ulusal dilin en yüksek var oluş formudur.
- Ölçünlü dil sadece yazı dilini değil, konuşma dilini de içine alır.
- Edebî eserler, bilim, okul, tiyatro, radyo, televizyon, devlet kurumları gibi önemli iletişim alanlarını kapsar.
- Ölçünlü dilin öğrenimi genellikle okul aracılığıyla gerçekleşir, eğitim-öğretim ölçünlü dil ile yapılır. (İmer 1987: 218).
- İşlenmiş ve kodlanmıştır.
- Topluluğun bütün üyelerini kapsar.
- Bölgesel aidiyet bakımından ağızlar üstüdür.
- Stil açısından çeşitlenmiştir.

Sovyetler Birliği döneminde, Komünist Parti'nin temel ideolojilerinin hayata geçirilebilmesi ve bu yönde halk kültürünün geliştirilebilmesi için bir **araç olarak görülen dil ve edebiyatın** gelişimine byknm byknm verilmiş, İsayev'in de belirttiğizere **SSCB öncesinde dinsel amaçlarla (Hristiyanlaştırma) başlayan yazılaştırma alışmaları, SSCB döneminde daha çok yeni sistemin ve ideolojinin halk tarafından anlaşılması amacıyla sürdürülmüştür** (İsayev 1979: 30).

Diğer taraftan **Sovyetler Birliği'nde bütün halkların eşitliğinin sağlanması**, halkların ve bireylerin hem **“kimlik”** hem de **“karşılıklı anlaşma”** ihtiyaçlarını karşılayacak bir çözüm bulma arayışı içinde bölgesel dillerinin rolünün yükseltilmesi çalışmaları da yapılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin özellikle ilk yıllarında pozitif dil planlaması çerçevesinde ele alınabilecek olan yeni yazı dillerinin kurulması çalışmaları genellikle “**dil inşası** (*yazıkovoye stroitel'stvo*)” kavramı içinde ele alınır (Vahtin, Golovko 2004: 167; Meşkovskaya 2001: 199) .

Dil inşası ile Sovyet literatüründe “**genç yazı dili**” olarak tabir edilen çok sayıda yeni yazı dili ortaya çıkmıştır (Musayev 1980: 3-5). Sibiry'a'da konuşulan dillerin büyük bir kısmı genç yazı dili olarak nitelendirilir.

Sovyet dilbilimci N.A. Baskakov SSCB kurulmadan önce Rusya İmparatorluğu döneminde var olan Türk dilli toplumları üç gruba ayırır:

- Eskiden beri gelişmiş edebi dilleri olan uluslar (Azerbaycan Türkçesi, Tatarca, Özbekçe ve kısmen Kazakça);
- **Yazı veya az gelişmiş yazı dilleri olmasına rağmen** dilleri henüz ulusallaşmamış olanlar (Çuvaş, Kumuk, **Saha**, Nogay, Kırgız, Karakalpak)
- **Her birinin kendi kabile dil veya lehçeleri olan, henüz yazıları olmayan uluslaşmak üzere bir araya hiç gelmemiş olan kabileler.** (**Altay, Hakas, Tuva, Çulım, Küerik, Kamasin, Karagas, Şor** vb.)
Baskakov Sovyet öncesinde bu grupta sayılan kabileleri bir halk ya da ulus olarak birleştirecek bir dil olmadığını, ancak her kabilenin köken bakımından ortak olsalar da büyük ölçüde söz varlığı ve kısmen gramer bakımından birbirinden ayrılan kendine özgü bir dil ya da ağzının olduğu belirtir (Baskakov 1952: 19-21).

Genç Yazı Dillerinin Oluşumu

- Lenin'in "Komünist bir ülkede halk komünist emekçiler ve komünist fikirlerin yayılması için çalışmalıdır" fikrinden hareketle bir kültür devrimi planlanmıştır.
- Lenin, **Sosyalizmin gelişmesi için bir araç olarak gördüğü** dil ve edebiyatın gelişmesi ne büyük önem vermiştir.
- Komünist Parti Lenin'in kararlarına dayanarak Sovyetler Birliğinde kültür devrimini kısa sürede harekete geçirmiştir.
- Komünist Parti'nin ideolojilerinin hayata geçirilebilmesi ve bu yönde halk kültürünün geliştirilebilmesi için okur-yazar olan, eğitim ve kültür seviyesi yüksek insanların bu ideolojiyi anlayarak çaba göstereceği fikrinden hareketle pek çok reform yapılmıştır.

Öncelikle sosyalizmin yaygınlaşmasının önünde bir engel olarak görülen **okur-yazar olmayanların tasfiyesi** konusu çözülmeye çalışılmış, bunun için yapılan **dil düzenlemesi** çalışmalarında **alfabe** konusu önemli bir yer tutmuştur.

1918'de Rus yazı reformunun gerçekleşmesinden sonra 1920-1930'lu yıllarda dilcilerin çalışmaları ile eskiden yazısı olmayan halklara yazı dilleri yaratma çalışmaları başlamıştır.

Alfabe konusunun görüşülmesi için 1926'da Bakü'de ilk Türk dilli halklar kurultayı düzenlenmiş, bu kurultaya Türk dünyasından çok sayıda delege katılmıştır.

Çok geçmeden o zamana kadar yazısı olmayan halklara yazı dilinin yaratılması ya da eskiden Rus ya da Arap harfleri temelinde alfabeye sahip olan halklara Latin harfleri temelinde alfabe oluşturulması çalışmalarını yürütmek üzere “**Bütün Birliklerin Merkezî Yeni Alfabe Komitesi (Vsesoyuznıy Tsentralnıy Komitet Novogo Alfavita-VTsKNA)**” oluşturuldu.

- Bu zamana kadar 12 Türk halkı Arap harflerini kullanmakta idi. Azerbaycan, Başkurt, Kazak, Karakalpak, Kırgız, Kırım Tatar, Kumuk, Nogay, Tatar, Türkmen, Özbek, Uygur Türkleri Arap kökenli alfabeler kullanıyorlardı.
- Çuvaş, **Altay, Hakas, Saha Türkleri** Rus alfabesini kullanıyorlardı. Karaçay-Balkar, Gagavuz ve **Tuva Türkleri** ise yazı dilleri başlangıç aşamasındaydı.

Daha önce de yazısı bulunan halkların dilleri için de alfabeler oluşturulmasını ve var olan yazı dillerinin ağız temelini değiştirilmesi genellikle **edebi dilin normlarının halkın kullandığı genel konuşma diline yaklaştırılması** ve bu lehçelerin yazı dillerinin bu doğrultuda değiştirilmesi gerekliliğinin ortaya çıkması ile açıklanmıştır (Baskakov 1972).

Bütün bu halklar için **1922-1929 yılları arasında Latin harfleri temelinde alfabeler oluşturuldu.**

Böylece Sovyet literatüründe “*mladopismennıye yazıkı*”, yani “**genç yazı dilleri**” olarak nitelendirilen yazı dilleri ortaya çıkmış oldu.

1938-1950 yıllarında ise Rus alfabesi temelindeki alfabeye geçiş çalışmaları yapılmıştır.

Ancak bu alfabeler oluşturulurken ortak prensiplere uyulmadığı için alfabeler arasında büyük farklar oluşmuştur.

Ünlü Sovyet toplumdilbilimci Yunus Deşeriyeviç Deşeriyev (1918-2005) “**genç yazı dili**” kavramını tüm halkı kapsayan bir yazı dili olan ve bu yazı dili ile ilk olarak Sovyet çağında ulusal okulları, kitlesele sanatsal, toplumsal-politik edebiyatı, ulusal tiyatrosu, devlet kurumlarında kalem işleri ortaya çıkan diller olarak tanımlamıştır (Deşeriyev 1958: 3).

Genç yazı dilleri oluşturulurken Sovyet dilbilimciler özellikle **ağız temelinin belirlenmesi** konusuna büyük önem vermişlerdir.

Sovyet araştırmacılara göre, ağız temelinin belirlenmesinde temel ağız olarak belirlenecek ağzın konuşurlarının;

- Söz konusu dil topluluğunun **politik, ekonomik ve kültürel yaşantısında önemli bir yer tutup tutmadığı;**
- Ağzın konuşurlarının **çoğunluğu oluşturup oluşturmadığı;**
- Söz konusu ağzın fonetik, morfolojik yapısı ve söz varlığının **dilin temel özelliklerini yansıtip yansıtmadığı;**
- Söz konusu ağzın **farklı ağız konuşurları arasında ortak iletişim aracı işlevini** görüp görmediği göz önünde bulundurulmuş;
- Ayrıca temel ağzın belirlenmesinde genel olarak Sovyet devletinin dil politikasının **demokratizm ve genel halk dili ile edebî dilin yakınlaşması ilkesi** esas alınmıştır (İsayev 1979-279; Yartseva 1968: 59; Deşeriyev, Protçenko 1968: 92; 1972: 11).

N.A. Baskakov, SSCB döneminde cumhuriyetlerin ve ulusal bölgelerin kurulması, yazı dillerinin temel ağızlarının değiştirilmesi, arkaik ya da eski düzene özgü söz varlığından dillerin arındırılması, dillerin genel halk dilinin normlarına yaklaştırılması ile **halkların sosyalist uluslara dönüştüğünü ve ulusal dillerin geliştiğini** ifade eder (Baskakov 1952: 22-23).

Sovyet literatüründe tüm bu çalışmalar **dilin demokratikleştirilmesi süreci** olarak ele alınmaktadır (Juravlev 2004: 193).

Baskakov'a göre yazı dilinin ağız temelini değiştirilmesi eski edebi dilin sadece belirli bir kabilenin dilini yansıtması, söz konusu kabilenin birleşme süreci içinde daha çoğunlukta olan diğer grupların içinde kalması durumunda ancak mümkün olabilmektedir (Baskakov 1952: 24).

SSCB'nin kuruluş yıllarında inşa edilmiş olan yazı dilleri Rusçanın artan önemiyle birlikte giderek işlev alanlarının kısıtlanması sebebiyle giderek daha az yayılma alanı bulmuştur.

Standart dillerin yayılma aracı olan kitle iletişim araçlarında ve eğitim-öğretim kurumlarında bu dillerin payı giderek düşmüş, dolayısıyla standart dillerin ağız ayrımlarının kaybolması konusundaki etkisi de oldukça düşük kalmıştır.

Hakas Türkçesi başlangıçta Kaç ağzının Sagay ağzına en çok yaklaştığı bölge olan Ust'-Abakan ağzı üzerine kurulmuş, daha sonra 1953 yılında yapılan dilbilim toplantısında alınan bit karar ile dayandığı ağız temeli gözden geçirilerek Hakas Türkçesinin edebi biçiminin Kaç ve Sagay ağızlarına dayanması kararı alınmıştır.

SSCB öncesinde Altay Türklerinin yazı dili Teleüt ağzı temelinde geliştirilmeye çalışılmış, ancak daha sonra Oyrot Otonom Bölgesi kurulduktan sonra Teleut ağzının genel halk diline uzak olması sebebiyle edebi dilin Altay-Kiji ağzının konuşulduğu Onguday ve Ust'-Kan bölgelerinin ağızlarına dayanması kararı alınmıştır.

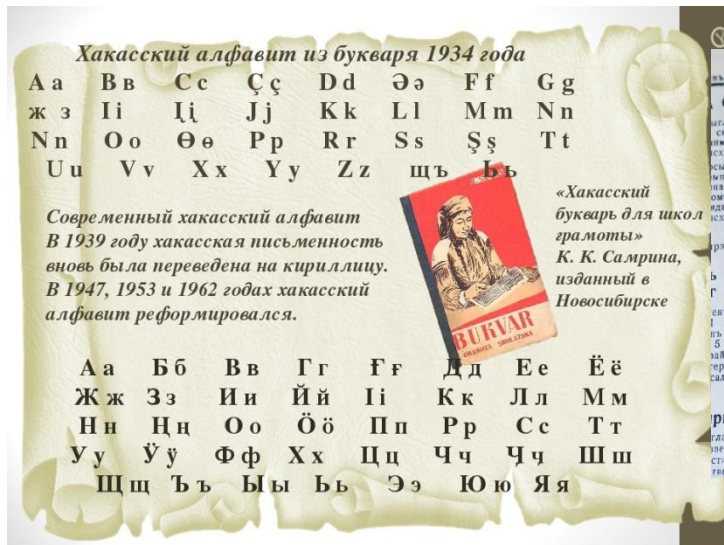
Sibirya'da en çok konuşura sahip olan Saha Türkçesi ile Güney Sibirya'da Tuva Türkçesi ağız farklılıklarının daha az olduğu, genel olarak ekonomik ve kültürel merkezde konuşulan ağız üzerine kurulmuş bir yazı diline sahiptir. Saha ve Tuva Türkçelerinin standart türleri konuşuldukları dil topluluğunda büyük ölçüde kabul görmüş birer yazı dilidir.

Daha önce birbirinden dil ve yaşantı bakımından az çok ayrılan ayrı boylar halinde yaşarken SSCB döneminde uluslaşma sürecine giren ve aralarında ağız farklılıklarının görece daha fazla olduğu Hakas, Altay ve Şorlarda ise çeşitli dönemlerde yazı dilinin dayandığı ağız çoğunlukla dil dışı etkenlere dayalı bir sorun olarak ortaya çıkmış ya da değişim geçirmiştir.

Hakaslarda alfabe ve yazı dili oluşturma sorunları üzerinde 1921-1922 arasında durulmuş, **1924'te Kiril harfleri temelinde alfabe kabul edilmiş**, bu alfabe ile pek çok ders kitabı ve edebi yayın basılmış, 1927 yılında Hakas Türkçesinde yayın yapan ilk ve tek gazete “**Xızıl Aal**” yayın hayatına başlamıştır.

1929-1939 yılları arasında Latin esasındaki Hakas alfabesi kullanılmıştır.

Ancak 1939'da Latin harflerinin anadilin benimsenmesi ve okunmasını zorlaştırdığı, Rus dilinin benimsenmesine engel olduğu gibi gerekçelerle tekrar Kiril esasındaki Hakas alfabesine geçilmiştir.

1927 yılında Hakas Türkçesinde yayın yapan ilk ve tek gazete olarak yayın hayatına başlayan “Hızıl Aal” gazetesi, 1959’da «Lenin çолu», 1991’de «Hakas çiri», 2008’den itibaren «Хабар», 2020 yılından itibaren ise tekrar «Hakas çiri» adını alarak tek gazete olarak yayın hayatını sürdürmektedir.

1927-Hızıl aal
1959-Lenin çолu
1991-Hakas çiri
2008-Habar
2020-Hakas çiri

Altaylarda **1922 yılında Oyrot Özerk Bölgesi** kurulduktan sonra yazı dilini oluşturma çalışmalarına ağırlık verilmiştir.

SSCB öncesinde **Teleüt ağzı** temelinde gelişen «Oyrot yazı dilinin» genel halk diline uzak olması sebebiyle **yazı dilinin temeli Altay-Kiji ağzına** dayandırılmıştır.

1928 yılında bölgenin adı **Dağlık Altay Otonom Bölgesi** olarak değiştirilmiştir. Böylece **yazı dilinin adı da Altay dili** olmuştur.

Önce Kiril temelinde kurulmuş olan **Misyoner Alfabeti** gözden geçirilerek kullanılmış, **1928'de Latin alfabetesine** geçilmiştir. Daha sonra gelişen tarihsel ve politik sürecin etkisiyle **1938'de Kiril alfabetesine** geçilmiştir.

Саңь Altaj biciktos „janalif“ Новый алтайско-Тюриский алфавит						
А а А	В в Б	С с Ч	Ç ç дь	D d Д	E e Э	F f Ф
G g Г	I i И	J j Й	K k К	L l Л	M m М	N n Н
Ŋ ŋ Ң	O o О	Ө ө Ө	P p П	R r Р	S s С	Ş ş Ш
T t Т	U u У	Y y Ү	Z z З	Ž ž Ж	Ь ь Ы	X x Х
V v В	ja Я	ju Ю	je Е	ts Ц	şç Щ	

А а	Б б	В в	Г г	Д д	J j	E e	Ё ё	Ж ж	З з
а	бе	ве	ге	де	гье	е	ё	же	зе
a	b	v	g	d	d, d', j	e	e, jo	ž	z
[a~a]	[b]	[v]	[g~γ]	[d]	[d~ɟ]	[je; e~e]	[jo; ju]	[ž]	[z]
И и	I i	Й й	К к	Л л	М м	Н н	Ң ң	О о	Ö ö
и	i	кыскаыи	ка	ел	ем	ен	енг	о	ö
i	i	j, j'	k	l	m	n	n, n, ng	o	o
[i~i]	[i~j]	[j, j']	[k, q]	[l]	[m]	[n]	[n]	[o~o]	[ø~œ]
П п	Р р	С с	Т т	У у	Ў ў	Ф ф	Х х	Ц ц	Ч ч
пе	ер	ес	те	у	ў	еф	ха	це	че
p	r	s	t	u	u	f	x, h, h	c	č
[p]	[r]	[s]	[t]	[u~u]	[y~y]	[f]	[χ~x]	[ts]	[tʃ~c]
Ш ш	Щ щ	Ъ ъ	Ы ы	Ь ь	Э э	Ю ю	Я я		
ша	ща	ье	ы		э	ю	я		
š	šč	'	y, i	'	e, e-	ju	ja		
[ʃ]	[ʃç]	[ʔ]	[ш~i]	[j]	[e~e]	[ju; ju]	[ja; ja]		

Özellikle yazı dilinin yeni kurulduğu dönemlerde Altay Türkçesinde yoğun denebilecek bir yayın faaliyeti sürdürülmüş, 10 kadar Rusça-Altayca gazetenin yanı sıra sadece Altayca yayın yapan **“Kızıl solun tabış”** gazetesi yayın hayatına başlamış, çok sayıda eğitim öğretim malzemesi, gramer, sözlük ve edebi eser yayını yapılmıştır (Direnkova 1940: 11-12; Baskakov 1958: 17-18).

1922-1923: **“Kızıl solun tabış”**

1923-1925: **“Oyrot ceri”**

1925-1948: **“Kızıl oyrot”**

1948- **Altaydın Çолмоны”**

SSCB'ye daha geç katılan (1944) Tıvaların 1930 yılında Latin temelinde yazı sistemleri kurulana kadar **Moğol yazısını** ve **yazı dili olarak da Moğolca**yı kullandıkları bilinmektedir.

İlk kez 1925 yılında **“Erx çoloot Tannu Tuva”** “Özgür Tuva” adıyla yayın hayatına başlayan **“Ünen”** gazetesi **1930'a kadar Moğolca** olarak yayımlanmıştır.

1920'lerde Tuva Halk Cumhuriyeti kurulmak üzereyken başlayan alfabe çalışmaları **1930 yılında Latin temelindeki alfabenin** hazırlanmasıyla tamamlanmıştır.

Çağdaş Tuva dili **A.A. Pal'mbah'ın seçimiyle** daha yoğun nüfus içeren ve diğer kojuunlarla (rayon) daha fazla sosyal ve ekonomik ilişkileri bulunan **Çöön-Kemçik ağızı** üzerine kurulmuş, zamanla diğer ağızlardan unsurlarla da beslenmiştir.

Yazı dili kurulduktan sonra yazı dilini geliştirme, dilin yabancı (Moğolca) unsurlardan arındırılması, çeşitli alanlardaki terminolojinin oluşturulması gibi çalışmalar yürütülmüştür.

1941 yılında ise söz konusu dönemdeki diğer halklar gibi Tuvalar da **Kiril** esasındaki alfabeye geçişlerdir.

Гьва ризикке шилцир тугажьньн
Cazak ceriniñ toktaalb.

1930 cıldın 6 айма 28-
тин хунынде казактын керин-
ин 60 тугаар хуралынын то-
ккаалынын аажы-пйле шүртү-
ла төр полгаş оран ерттин ко-
зуун сумуларнын хилелиг ал-
бан керлеринин кандық-таа
азыл хереен поттарынын тил
пизинге по 1931 cıldын 5
айнын петинде пырынны пйле
шилцидер теен сорулгань кы-
сседир тугажьнда казактын
керинден токтааткар

Постановление правительства ТНР в 60 от 28 июня
1930 г. «О принятии тувинской письменности»

Аа,	Вв,	Сс,	Дд,	Ее,
Аа,	Вв,	Сс,	Дд,	Ее,
Ғғ,	Гг,	Җҗ,	Ҥҥ,	Ңң,
Ғғ,	Гг,	Җҗ,	Ҥҥ,	Ңң,
Кк,	Лл,	Мм,	Нн,	Ңң,
Кк,	Лл,	Мм,	Нн,	Ңң,
Оо,	Өө,	Рр,	Рр,	Дд,
Оо,	Өө,	Рр,	Рр,	Дд,
Җҗ,	Ҥҥ,	Уу,	Уу,	Хх,
Җҗ,	Ҥҥ,	Уу,	Уу,	Хх,
Уу,	Хх,	Хх,	Вв,	
Уу,	Хх,	Хх,	Вв,	

ГА РТ: ф.п-1, он.1, д.855, л.19-21.

1930 yılında “Ünen” gazetesi Tuvaca olarak “**Tıva arattiñ şını**” adıyla yayın hayatına devam etmiş bu süreçte başka gazete ve dergiler de ortaya çıkmıştır.

1936- “Хостуг араг” (gazete)

1939 Revolyustug араг (dergi)

1940 “Revolyustuñ xereli(Devrim şafağı)”, “Ertem oruu (Bilim Yolu)” (dergi) vb.

1944-”Tıvaniñ anıyaktarı”, “Sıldıçığaş” vb...

Тываның аныяктары - Mozilla Firefox
Файл Правка Вид Журнал Закладки Инструменты Справка
Письмо «Re: (Без темы)» — Dina Oyul ...
Тываның аныяктары
www.anyiak.ru
Тываның аныяктары
Янде

Тываның АНЫЯКТАРЫ
2010 Чоочы-с

Эге арын Дорт харылаа “Дамырак” чечен чогаал каттыжыышкыны Аалчылар аалы Чуруктар Шулукт

РУБРИКАЛАР

- Аныяк кижиниң чедияшкови
- Редакторнун колонкасы
- Улегерлиг аныяк кижини
- Культура
- Спорт
- Айтырыг-харыы
- Аныяктар Чазаның медээлери

Хүндүлүг аныяк номчүкчү!

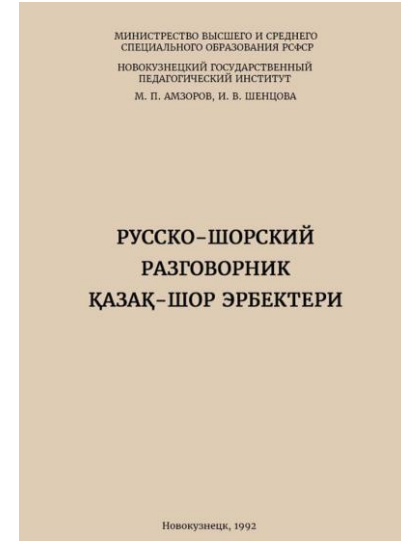
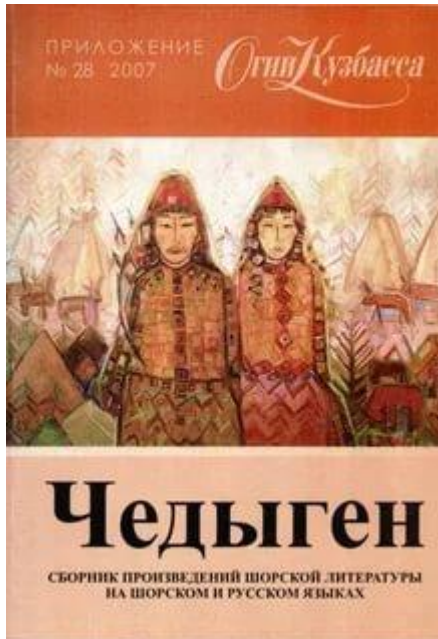
Силерни баштай “Тываның аныяктары” солунун тургустунган тевгүзү-биле таныштырар бодай-дыр мен. «ТА» 1933 чылда «Реван шыны» деп аттыг парламенттың эгелзи (Револостуг аныяктар Эвилелиниң шыны), а 1935 чылда «Аревз шыны» кылдыр үнүп турган. Чүле 1945 чылдың январь 18-те Тываның обком бюрозунун хуралыга аныяктар солунун эде адаар дугайында айтырыгны чугаалашкан. Ынчан «Аревз шыны» «Тываның аныяктары» солун кылдыр эде адаан.

КОММУНИСТИГ КҮШ-АЖЫЛ ДЭЭШ
1962 ч. 30
СРЛА 30.2

ЗА КОММУНИСТИЧЕСКИЙ ТРУД
6
1966 ч. 6.2

ЛЕНИНЧИ ОРУК
СЭПКИ ЧӨНН ХЕМЧИК, СУТ-ХӨЛ РАЙКОМНАРЫНЫЦ, УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНЫЦ РАЙОН СОВЕТТЕРИНИЦ ОРГАНЫ
1988 чылдың январь 1, пятница. Согуш 1978 чылдың январь 1-ге үнүп агалан. Өртөө 3 көпөк.

Şorların **1927** yılında yayımlanan ilk alfabe kitabı daha önce kullanılan **Misyoner Alfabesinden** geliştirilmiştir. Bu alfabe ile **ilk Şor gazetesi Kızıl Şor** yayımlanmaya başlamıştır. **1929 yılında Latin alfabesine** geçilmiş ve **1930 yılında yeni alfabe** ile ilk alfabe kitabı yayımlanmıştır. Kızıl Şor gazetesi de yeni alfabe ile yayın hayatına devam etmiştir. **1938 yılında tekrar Rus alfabesi** temelindeki alfabeye geçilmiştir. Çeşitli sebeplerden Şorların yazı dili 1940'larda kesintiye uğramıştır, ancak son yıllarda canlandırılmaya çalışılmaktadır.

SSCB'nin ilk yıllarında dilin kodlanması aşamasında hangi biçimlerin doğru kabul edileceği konusu uzun süre tüm öğretmen, gazeteci vb. aydınları meşgul etmiştir. Yazı dilinin kuruluş evresinde yerli eğitim-öğretim kadrosunun yetişeceği, eğitim-öğretim malzemeleri ve metodolojisinin geliştirileceği kurumların, bilimsel kadroların yetersizliği en önemli sorunlar olarak ortaya çıkmıştır.

1935 yılında açılan Dil ve Kültür Enstitüsü (*Nauçno issledovatel'skiy Institut yazıka i kul'turı*);

1944 yılında kurulan Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih Bilimsel Araştırma Enstitüsü (*Xakasskiy nauçno-issledovatel'skiy institut yazıka, literaturı i istorii*);

1945 yılında Tuva'da kurulan Tuva Dil, Edebiyat ve Tarih Bilimsel Araştırma Enstitüsü (*Tuvinskiy nauçno-issledovatel'skiy institut yazıka, literaturı i istorii*);

1952 yılında kurulan Dağlık Altay Tarih, Dil ve Edebiyat Bilimsel Araştırma Enstitüsü (*Gorno-Altayskiy nauçno-issledovatel'skiy institut istorii, yazıka i literaturı*) yeni kurulan yazı dillerinin imlaları, gramerleri, sözlüklerinin hazırlanması, edebi dilin normlarının sağlam bir şekilde oluşturulması için önemli çalışmalar yapmıştır.

Корпус Якутского государственного педагогического института
(здание бывшего реального училища).

1934 yılında kurulan Yakut Pedagoji Enstitüsü;
1939 yılında Abakan'da kurulan Abakan Devlet Pedagoji Enstitüsü,
1939 yılında kurulan Kuzbas Devlet Pedagoji Enstitüsü,
1949'da Altay'da kurulan Dağlık Altay Pedagoji Enstitüsü,
1950'de kurulan Kızıl Devlet Pedagoji Enstitüsü yeni yazı dillerinin öğretilmesi için ders malzemelerinin hazırlanacağı ve kadroların yetiştirileceği kurumlar olarak hizmet verdiler. Daha sonra bu enstitülerin çevresinde Üniversiteler oluştu.

1930'lu yıllarda başlayan Rusça literatürde *repressiya* olarak adlandırılan baskı süreci ve 2. Dünya Savaşı özellikle az nüfuslu toplulukların yazı dilleri ve edebiyatlarının gelişmesine büyük bir darbe indirdi. devlet kurumları ile toplumsal kurum ve kuruluşların yerlileştirilmesi konusunda çalışma yapan aydınların çoğu milliyetçilik yapmakla suçlanarak “halk düşmanı” ilan edilip cezalandırıldılar. Cepheye giden genç yazar ve şairlerin pek çoğu dönemedi. Örneğin 1940'lı yıllardan itibaren Şor yazı dili artık yazı dili olarak kullanımdan çıkmıştır.

İlerleyen süreçte enternasyonalizm söylemi altında Ruslaştırma dönemi başlamıştır. Sibiryaya grubu Türk lehçelerinin tamamında yoğun olarak Rusça terminoloji dile girmiş, ayrıca Rusça alıntı sözcüklerin Rus imlası ile yazılmasına başlanmıştır.

Bu dönemde terminoloji, yazım konusuna ilişkin araştırmalar durmuş, dil inşası süreci kesintiye uğramıştır. Bununla birlikte SSCB'nin dağılış sürecine girdiği döneme kadar söz varlığının, ağızların, ses düzeninin, biçimbilgisi ve söz diziminin araştırılması ve incelenmesine yönelik çok sayıda bilimsel araştırma yapılmıştır.

Dolganların yazı sistemi **1978'de** onaylanmıştır. Kısıtlı olarak kitle iletişim araçlarında kullanılan bu dil ile çok sınırlı da olsa bir edebiyat üretilmiştir. **Yevdokiya Aksyonova (Ogdo)** (1936-1995) Dolganca eser veren tek şair ve yazardır.

ОГДО АКСЕНОВА

БАРАКСАН

ДОЛГАНСКИЙ АЛФАВИТ

Аа Бб Вв Гг Дд Ее Ёё
 Жж Зз Ии й Кк Лл Мм Нн
 џ Оо Өө Пп Рр Сс Ъъ Тт
 Уу Үү Фф Хх Цц Чч Шш
 Щщ Ъъ Ыы Ьь Ээ Юю Яя

стр. **18** четверг, 12 ноября 1998 года Газета "Таймыр"

25 ЛЕТ ДОЛГАНСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ ● Юбилей

С ноября 1973 года, когда вышел сборник стихов "Бараксан" таймырской поэтессы Огдо Аксеновой, идет счет основания долганской письменности. На основе этого сборника позднее были разработаны азбука букварь на долганском языке, который вышел в восьмидесятые годы. В этом году долганской письменности исполняется четверть века.

В администрации округа состоялась конференция совещание по вопросам введения научно-практической конференции и празднования двадцатилетия долганской письменности под председательством М.А.Половой. На совещании присутствовали представители администрации округа и города, управления образования, культуры и прессы.

К сожалению, из-за отсутствия средств научно-практическая конференция в 1998-1999 годах проводиться не будет, так же как и фестиваль фольклорной классики Таймыра. Все же предста-

вители таймырской интеллигенции надеются, что придет время, когда можно будет провести конференцию.

И все же юбилей не останется без внимания. В ноябре в школах, библиотеках, в других культурных центрах округа будут проведены мероприятия, посвященные этой дате. Состоится итоговое заседание в зале научно-методического центра, которым руководит М.И.Полова - знаток долганской письменности, истории, культуры, фольклора.

Тамира СМЕТАННИА.

Tofa yazısı **1979** yılında **Kiril harfleri** temelinde oluşturulmuştur. Ancak Tofaca bir edebiyat üretilmemiştir.

Diğer grupların ise bir kısmının (**Kumandılar, Teleütler** vb.) dillerinin korunması amacıyla okullarda öğretiminin yapılabilmesi için bu dillerde bazı ders kitapları, sözlükler vb. yayımlanmıştır.

Тофаларский алфавит
 Аа Бб Вв Гг Ғғ Дд Ее Ёё Жж Зз Ии
 і Йй Кк Ққ Ыь Лл Мм Нн ң Оо Өө
 Пп Рр Сс Тт Уу Үү Фф Хх Чч Ҷҷ Шш
 Щщ ъ Ыы ь Ээ э Юю Яя

А а	Й й	Р р	Щ щ
Б б	К к	С с	ъ
В в	Л л	Т т	Ы ы
Г г	М м	У у	ь
Ғ ғ	Н н	Ү ү	Э э
Д д	Н ң	Ф ф	Ю ю
Е е	Н ь ы	Х х	Я я
Ё ё	О о	Ц ц	
Ж ж	Ө ө	Ч ч	
З з	П п	Ш ш	

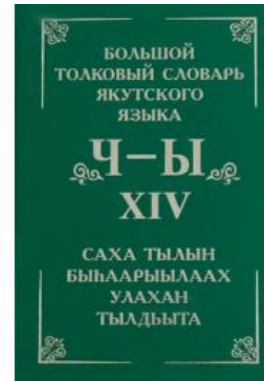
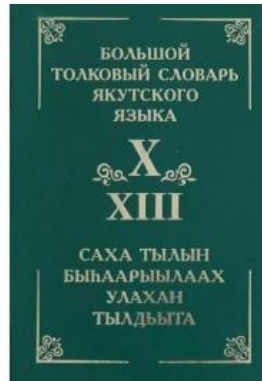
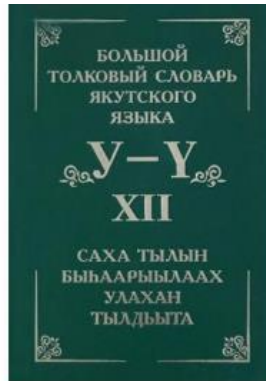
Кумандинский кириллический алфавит.

Son yıllarda **Altay alt-etnik gruplarının** dillerinin de bağımsız değişkeler olarak kabul edilmesiyle, bu gruplar için yazı dili geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. **Teleüt ve Kumandıların** dillerinde ders kitapları, sözlükler, konuşma kılavuzları hazırlanmıştır.

SSCB'nin dağılmasının ardından RF içindeki üyelerin egemenliğinin tanınması ile dillerin yeni toplumsal ve hukuki konumlarına uygun olarak gelişebilmesi için dil inşasına yönelik uygulamalı dilbilim alanına girebilecek çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda yeni yazım kılavuzları ve sözlükler hazırlanmış, terminoloji çalışmalarına ağırlık verilmiş, konuşma kültürü, ana dilinin öğretimi, toplum dilbilim konuları, dil-kültür ilişkisine değinen çalışmalar yapılmıştır.

Günümüzde Sibirya grubu Türk yazı dillerinin işlev alanları (çeşitli koşullara bağlı olarak yoğunluk seviyesi değişmekle birlikte) resmi-devlet dili statüsüne de uygun olarak;

-yönetim

-eğitim-öğretim,

-kitle iletişim,

- sanat, edebiyat

-din

-aile ve yakın çevre

olarak sınırlandırılabilir.

Günümüzde hukuksal konum açısından eşit seviyede bulunan Saha, Tuva, Hakas ve Altay Türk lehçelerinin toplumsal konumları dil dışı sebeplerle ilişkili olarak farklılık göstermektedir.

-

Hukuksal olarak resmi devlet dili konumunda olan Sibirya grubu Türk yazı dillerinin bu konumlarına rağmen resmi alanlarda yazılı ve sözlü olarak kullanımı kısıtlıdır. Devlet kuruluşlarının adları, hazır formlar vb. bu dillerde olsa bile yazışmalar, cumhuriyet düzeyindeki resmi görüşmeler vb. Rusça olarak yapılır.

Günümüzde eğitim-öğretim alanında en yoğun olarak kullanılan Sibirya Türk yazı dili Sahacadır. Tuvaca da eğitim-öğretim dili olarak kullanılmaktadır. Hakas ve Altay Türkçeleri daha çok eğitim-öğretim sistemi içinde yerli nüfusun yoğun olduğu birimlerde seçmeli ders olarak okutulmaktadır.

Günümüzde bu lehçelerle ilgili pratik ve teorik konulara yönelik araştırmalar řu yüksek öğretim ve araştırma kurumlarında yürütölmektedir:

Saha Cumhuriyeti'nde:

M.K. Ammosov Kuzey-Doęu Federal Üniversitesi, Rusya Federasyonu Kuzey Doęu Halklarının Dilleri ve Kùltürleri Enstitüsü

**Северо-Восточный федеральный университет имени М.К. Аммосова
Институт языков и культуры народов СВ РФ**

Rusya Bilimler Akademisi Sibirya Şubesi İnsani Araştırmalar ve Kuzeyin Az Nüfuslu Halklarının Problemleri Enstitüsü

**Институт гуманитарных исследований и проблем малочисленных
народов Севера СО РАН**

Tuva Cumhuriyeti'nde:

Tuva Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi

Филологический факультет Тувинского государственного университета

Kadroların Hazırlanması ve Meslek içi Eğitim Tuva Devlet Enstitüsü

Тувинский государственный институт переподготовки и повышения квалификации кадров

Hakasya Cumhuriyetinde

N.F. Katanov Hakas Devlet Üniversitesi
Filoloji ve Uluslararası İletişim Enstitüsü
**Хакасский государственный
университет им. Н.Ф. Катанова,
Институт филологии и
межкультурной коммуникации**

Dil, Edebiyat ve Tarih Hakas Bilimsel
Araştırma Enstitüsü (HakNiiYALI)
**Хакасский научно-
исследовательский институт языка,
литературы и истории
(ХакНИИЯЛИ)**

Altay Cumhuriyeti'nde:

GornoAltaysk Devlet Üniversitesi

Altaistik ve Türkoloji Fakültesi

**Горно-Алтайский государственный
университет Факультет алтаистики
и тюркологии**

S.S. Surazakov Altaistik Bilimsel

Araştırma Enstitüsü

**Научно-исследовательский
институт алтаистики им. С.С.
Суразакова.**

Kaynaklar

Killi Yılmaz Gülsüm (2010) *Kuzey ve Güneydoğu Sibirya Türklerinin Dil Durumu*, Ankara: Siyasal Yayınevi.

İmer, K. (1987). Toplum Dilbilimin Kimi Kavramlarına Kuramsal Bir Bakış ve Dil Türleri, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1029/12452.pdf> (07.11.2009).

İmer, K. (1990). *Dil ve Toplum*, Ankara.